

رسایل مشروطیت

رساله‌های موافقان و مخالفان مشروطه

جلد اول

به کوشش:

دکتر غلامحسین زرگری نژاد

استاد دانشگاه تهران

انتشارات کتابخانه ملی و اسناد ایران

تهران - ۱۴۰۱

سرشناسه: زرگری نژاد، غلامحسین، ۱۳۲۹ - ، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور: رسایل مشروطیت: رساله‌های موافقان و مخالفان مشروطه/به کوشش غلامحسین
زرگری نژاد. مشخصات نشر: تهران: نگارستان اندیشه، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری: ۲ ج.

شابک: دوره: 7-95-622-978 ج 1: 4-96-622-978 ج 2: 1-97-622-978

یادداشت: چاپ قبلی: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۰. کتابنامه.
عنوان دیگر: رساله‌های موافقان و مخالفان مشروطه.

موضوع: نامه‌نگاری سیاسی. نامه‌های فارسی -- قرن ۱۳ ق. ایران -- تاریخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴ -
۱۳۲۷ ق. -- اسناد و مدارک.

Political letter writing. Persian letters -- 19th century. Iran -- History -- Constitutional
Revolution, 1906 - 1909 -- Sources

رده‌بندی دیویی: ۷۲۷-۰۷۵/۰۹۵۵. رده‌بندی کنگره: DSR۱۴۰۵ شماره کتابشناسی ملی: ۷۶۶۶۱۰

رسایل مشروطیت

رساله‌های موافقان و مخالفان مشروطه

جلد اول

به کوشش: دکتر غلامحسین زرگری نژاد

ناشر: نگارستان اندیشه

طراح جلد: سعید صحابی

نمونه خوانی و نمایه‌سازی: وحید دریابیگی

نوبت چاپ: نخست، ۱۴۰۱

شمارگان: ۶۵۰ نسخه

لیتوگرافی: نورنگ آذین

چاپ و صحافی: صادق

نشانی ناشر: م. انقلاب، خ وحید نظری، بن بست فرزانه، شماره ۱۱ واحد ۳

تلفن: ۶۶۴۳۵۴۱۶ - نمایه: ۶۶۹۴۲۵۴۲

www.cins.ir - info@cins.ir

فهرست مطالب :

۱۱	پیشگفتار
	مدخل :
	بروری بر ماهیت و روند تحول اندیشه مشروعه خواهی :
۲۲	اعلام مباینت مشروطه با شریعت در مهاجرت کبری توسط رهبر مشروعه خواهان
۲۶	مخالفت مشروعه خواهان با ارکان مشروطیت
۲۹	چاپ متن پیشهادی اصل دوم متمم قانون اساسی در روزنامه صبح صادق
۲۴	نشست منزل طباطبایی و توافق با شیخ فضل الله نوری
۳۱	اجتماع مشروعه خواهان در مجد شاه و اندیشه اخراج آنان از تهران
۳۳	خصوصیت ملی با شیخ و سخن از تبعید او و اجتماع در مدرسه صدر
۳۴	ورود طباطبایی به مدرسه و فرمایشات با ملت
۳۴	مهاجرت و تحصن مشروعه خواهان در حضرت عبدالعظیم
۴۳	نامه محمدعلی شاه خطاب به مهاجرین زاویه مقدسه به خط شیخ فضل الله نوری
۴۳	متن نامه مشروعه خواهان به مجلس
۴۳	سؤال از مجلس شورای مقدس محترم ملی ایران
۴۴	جواب صادر از مجلس مقدس محترم شورای ملی ایران سوم شعبان ۱۳۲۵
۴۰	اجتماع توپخانه و کودتای ناموفق محمدعلی شاه علیه نظام مشروطه
۵۷	صورت تلگراف از آذربایجان در ذی القعدة ۱۳۲۵
۶۵	ترور محمدعلی شاه، گلوله باران مجلس و مشروعه خواهان در دوره استبداد صغیر
۶۹	عقب نشینی محمدعلی شاه و مقاومت مشروعه خواهان در مقابل مشروطه طلبان
۷۸	نامه شیخ فضل الله نوری به مشیر السلطنه (صدراعظم)
۷۹	مکتوب حاج شیخ فضل الله نوری به مشیر السلطنه
۸۲	کشف المراد و معایب مشروطه و مشخصات نظام مشروعه
۸۴	معایب مشروطیت و ماهیت نظام مشروعه در رساله تذکرة الغافل
۸۵	مباینت قانون گذاری با خاتمیت پیامبر اسلام (ص)

۸۷	وظایف مجتهدین و نواب عام
۸۸	مساوات و حریت
۹۰	مباینت تضعیف سلطان اسلام با تقویت دولت اسلام
۹۰	سلطان پاسدار شریعت و حافظ دولت اسلامی
۹۱	موانع سه گانه عدم تحقق مشروطه در ایران
۹۳	معایب مشروطیت و مشخصات نظام مشروعه در رساله حرمت مشروطه
۹۳	تساوی حقوق، آزادی قلم و مطبوعات
۹۴	راه و روش بسط عدالت در نظام مشروعه
۹۴	فقها در دوره غیبت، مرجع در حوادثند
۹۵	تقسیم قوا به سه شعبه خلاف اسلام است
۹۵	مشروطه خلاف اسلام است و مشروطه طلبان مرتدند
۹۶	سوابق اندیشه مشروعه خواهی و مشروعیت سلطنت
	مبانی مشروعیت مشروطیت در اندیشه علمای مشروطه خواه:
۱۰۴	علمادر دوره قاجاریه
۱۱۵	افزایش کمی و کیفی علمای تهران
۱۱۶	علماء و تجار
۱۲۰	نقش سیدجمال‌الدین اسدآبادی
۱۲۲	علماء و حکومت مشروع در دوره غیبت
۱۲۵	انواع حکومت در آثار علمای مشروطه خواه
۱۲۶	انواع حکومت در اندیشه محلاتی
۱۲۶	انواع حکومت در اندیشه میرزای نائینی
۱۲۹	انواع حکومت‌ها در اندیشه فاضل ترشیزی
	مبانی و دلایل مشروعیت مشروطه در اندیشه علمای مشروطه طلب:
۱۳۳	مشروعیت مشروطه در اندیشه سید نصرالله تقوی
۱۳۴	محلاتی و شالوده‌های عقلی و شرعی مشروعیت مشروطه
۱۳۵	نائینی و دلایل مشروعیت مشروطه
۱۳۹	ماهیت قانون‌گذاری در نظام مشروطه از نظر علمای مشروطه خواه

۱۴۲	مفهوم حریت و مبانی مشروعیت آن در اندیشه علمای مشروطه خواه
۱۴۶	تفسیر علمای مشروطه خواه از مساوات در نظام مشروطه
۱۵۱	کتاب نخست: رسایل مشروعه خواهان
۱۵۲	درآمد
۱۵۴	[لایحه مرض راقبل از استیلاء آن علاج کنیم]
۱۵۹	درآمد:
۱۷۴	رساله کشف المراد:
۱۷۴	ثمرات مشروطه
۱۸۴	محبوبیت عدل
۱۸۵	شکوۀ عدل
۱۹۰	شکوۀ قرآن
۱۹۲	طعن کفار
۲۰۱	بیان مشروطه
۲۰۲	بیان استبداد
۲۰۴	بیان مشروعه
۲۱۲	شرط عالم و مقلد
۲۲۱	درآمد:
۲۲۳	[جواب به تقاضای تشریح حق و باطل و علت عدم مساعدت با مجلس]
۲۳۱	درآمد:
۲۴۴	[لایحه در سرزنش روزنامه ها و مشروطه خواهان]
۲۴۲	درآمد:
۲۵۰	رساله حرمت مشروطه، پاسخ به سؤال از علت موافقت اولیه
۲۶۳	درآمد:
۲۶۸	تذکره الغافل و ارشاد الجاهل
۲۹۱	درآمد:
۲۹۵	[تقدس سلطنت و معایب مشروطیت]

پیشگفتار

علی‌رغم پژوهش‌ها و تحقیقات گسترده‌ای که در باره تاریخ ایران در دوره قاجاریه انجام شده است، هنوز بحث و بررسی درباره برخی جنبه‌های اصلی تاریخ دوره مذکور، یا به طور کلی مورد غفلت قرار گرفته و یا آن که مراحل نخست تحقیقی را طی می‌کند. بررسی ریشه‌ای ساختار اقتصادی و اجتماعی و مبانی توسعه نیافتگی ایران در دوره قاجار، از جمله مباحثی است که مورد غفلت واقع شده و پژوهش درباره تحولات فکری و اندیشه سیاسی، نیز هنوز در آغاز راه است و نخستین گام‌ها را برداشته است.

شاید یکی از دلایل اصلی انجام نشدن پژوهش جدی و مستمر درباره اندیشه‌های سیاسی تاریخ ایران، به طور اعم و تاریخ دوره قاجار به طور اخص، غلبه تفکر سنتی تاریخ‌نویسی سیاسی بر حوزه پژوهش تاریخی و ذهن تاریخ‌نگاران ایرانی بوده است. غافل از آنکه، اگر برای مطالعه سیر تفکر در تحولات تاریخی هم نقش بنیادین قائل نباشیم، در این معنا نمی‌توان تردید کرد که فهم ابعاد عدیده و قلمروهای متنوع تاریخ هر سرزمین، منوط و متکی به فهم و واریسی تفکر موجود و اندیشه‌های سیاسی خاصی است که در بستر حیات تاریخی یک ملت تکوین یافته و در همان حال، در آفرینش تحولات بعدی، دخالت و نقش مستقیم داشته‌اند.

حتی بدون فرض تأثیرات، اندیشه‌ها و تفکرات سیاسی در تحولات تاریخی نیز، مطالعه تاریخ اندیشه‌های سیاسی ارزشی اساسی دارد، چرا که حداقل مبین ارزش‌ها و نگرش‌های حاکم بر اندیشه‌اندیشه‌گران سیاسی و نشانگر بستر اجتماعی جامعه‌ای است که این تفکرات در متن آن بالیده و تکوین یافته است؛ بستری که همواره در ایران آشفته، ناامن و آکنده از غلبه استبداد سیاسی بوده است. به نظر می‌رسد که همین ناامنی و استبداد، موجب آن گردید تا در تاریخ ایران و به خلاف مغرب زمین، تفکرات و اندیشه‌های سیاسی، همانند اقتصاد زراعی و صنعتی، اولاً: با آهنگی بسیار کند، رشد کند، ثانیاً: متأثر از تحولات سریع سیاسی و دگرگونی‌های پیاپی نظام‌های حاکم، روندی نامنظم، نامستمر و پریشان داشته باشد.

در طول دوره قاجاریه، اگر چه به دلیل سلطه نظام سلطنتی مطلقه، زمینه‌های مناسب

تأملات سیاسی وجود نداشت، اما در متن همین نظام بیش از یکصد رساله سیاسی و اقتصادی، با انگیزه‌های عدیده و توسط افرادی با پایگاه‌های سیاسی، طبقاتی و فکری مختلف نوشته شد که این معنا، بیانگر اهمیت تأملات سیاسی در جامعه عهد قاجاری است. رسائل مذکور، عمدتاً توسط علماء، اصحاب سیاست و منورالفکرهای دوره قاجار و تعداد بسیار اندکی از آن‌ها، توسط تجار تألیف شده‌اند.

بحث از ویژگی‌های فکری نگارندگان رسائل مذکور، جای خاص خود را طلب می‌کند، اما بد نیست اشاره کنیم که رسائل تألیف شده توسط علمای دوره قاجار (به استثناء رسائل و عاظ السلاطین و درویش)، ناظر به انتقاد از استبداد سیاسی و ضرورت مقابله و ستیز علیه استعمار، خاصه محافظت و مدافعه از استقلال اقتصادی، در برابر تهاجم گسترده سرمایه‌داری جهانی‌اند. مسأله اخیر که در آثار بیشتر منورالفکرهای عهد قاجار تقریباً به بوته غفلت سپرده شده‌اند، یا راه حل‌های زیان‌بارتری را که جز نقض غرض نیست، در بر دارند، نهایت روشن‌بینی و حساسیت‌های ملی، مذهبی علمای متعهد آن عصر را نشان می‌دهد.

اهمیت آثار سیاسی دوره قاجار در شناخت سیر تحولات فکری، سیاسی و اقتصادی این دوره، ایجاب می‌کند که این آثار، مورد بحث و بررسی انتقادی قرار گیرند و لااقل از طریق چاپ انتقادی و تصحیح شایسته، جایگاه ارزشمند خود را در تحقیقات قاجارشناسی پیدا کنند. نگارنده که از سال‌های پیش، تعدادی از این رسائل را شناسایی و جمع‌آوری کرده است، همواره بر آن بوده تا به مرور، تعدادی از آن‌ها را آماده چاپ و عرضه به علاقه‌مندان مطالعات قاجارشناسی، به خصوص دانشجویان رشته‌های تاریخ و علوم سیاسی نماید؛ خاصه آن که پراکندگی بسیاری از این رسائل در کتابخانه‌های شخصی و نبودن آن‌ها در کتابخانه‌ها و آرشیوهای بزرگ، این نگرانی را قوت می‌بخشد که در صورت عدم جمع‌آوری، چاپ و یا تجدید چاپ این رسائل، به مرور ایام، تعداد زیادی از آن‌ها از بین بروند.

در میان مجموعه رسائل سیاسی شناخته شده در دوره قاجار، مهم‌ترین و ارزشمندترین آن‌ها رسائلی هستند که علما در باب مشروطیت و به طرفداری یا علیه این نظام به رشته تحریر کشیده‌اند. این رسائل تنها بخشی از تاریخ تفکر سیاسی ایران را در برنندارند، بلکه در لابه‌لای صفحات آن‌ها، اطلاعات پراکنده‌ای در باب اوضاع سیاسی و

اجتماعی ایران وجود دارد. همچنین در برخی از این رسائل، نگرش‌های ضد استعماری و استقلال طلبانه اندیشه مشروطه خواهی و نهضت مشروطیت نیز که هنوز مورد بررسی محققان و عاری از حب و بغض قرار نگرفته است، دیده می‌شود.

اگر در چاپ و تصحیح و عرضه مجموعه رسائل ارائه شده در این کتاب که شمارشان چهل و هشت رساله است، تنها محققان و صاحب نظران مورد توجه بودند، طبعاً فقط باید اغلاط راه یافته به متن رسائل، اصلاح شده و ارائه می‌گردید، اما از آن جا که احتمال داده می‌شد تعدادی از علاقه‌مندان تاریخ مشروطیت و اندیشه سیاسی دوره قاجار و دانشجویان رشته‌های تاریخ و علوم سیاسی نیز به مطالعه این رسائل علاقه نشان دهند و برای اینان توضیح لغات غریب و اصطلاحات فنی فقهی و کلامی و غیره، مفید بود، به همین جهت در تصحیح و عرضه رسائل، اصل را تأمین هدف اخیر قرار دادیم و گاه از تکرار برخی توضیحات در ذیل رسائل نیز اجتناب نورزیدیم.

همچنین برای آن که این دسته از علاقه‌مندان به مطالعه رسائل مشروطه خواهان و مشروطه طلبان، بتوانند به سهولت به جان کلام و تفکر اصلی و محوری موجود در این دو دسته رسائل که اغلب به صورتی پیچیده و در قالب نثری مغلق بیان شده‌اند، پی ببرند و به راحتی، به رهیافتی روشن و درست از محتوای رسائل نایل گردند، در قالب مدخلی مفصل، مبانی این دو تفکر و سیر تاریخی موضع‌گیری دو جریان را در قبال مشروطیت باز نموده و با ارائه چکیده‌ای از مشخصات و محتوای رساله‌های اصلی و مفصل، مباحث محوری هر کدام از آن‌ها را به اختصار توضیح داده‌ایم.

هجده رساله از مجموعه رسائلی که در این مجموعه ارائه شده‌اند، سال‌ها پیش چاپ و منتشر شد. استقبال گسترده‌ای که بی‌درنگ از نشر آن رساله‌ها صورت پذیرفت، ایجاب می‌کرد که شمار دیگری از آن رسائل که در همان زمان به دست آمده بودند، همراه با رساله‌های چاپ شده قبلی، چاپ و به علاقه‌مندان تاریخ مشروطه و تفکر سیاسی تقدیم گردد، عوائق ایام، مانع از شتاب در تحقق این اندیشه می‌گردید. در سال ۱۳۸۴، چون برنامه بزرگداشت یکصدمین سالگرد نهضت مشروطیت به دانشگاه تهران واگذار شد، انگیزه نگارنده برای چاپ و نشر تمام رسایل مشروطیت نیز بیشتر شد. مجموعه چهل و هشت رساله کوتاه و بلندی که در قالب دو جلد کتاب ارائه شده‌اند، شامل دو دسته رساله‌اند. در جلد نخست، رسائل مشروطه خواهان بر اساس تاریخ

تألیف آن‌ها تنظیم و ارائه شده‌اند، در جلد دوم نیز رسائل مشروطه‌طلبان ارائه گردیده‌است.

برای مساعدت به استفاده کامل تمام علاقمندان به تاریخ مشروطه و اندیشه سیاسی معاصر از این رسائل، کوشیده‌ایم تا افزودن یادداشت‌ها و پیوست‌های روشنگر و ایضاحات مفید، برخی ابهامات و پیچیدگی‌های موجود در لابه‌لای مباحث بسیاری از رساله‌ها را کاهش دهیم. به رغم تمام مراقبت‌ها برای ممانعت از بروز سهو و خطا، چه بسا بازهم لغزش‌هایی در جای جای این مجموعه پدید آمده باشد. تذکر این خطاها لطف و عنایت و متنی است بر راقم این سطور.

و ماتوفیقی الا بائه و علیه التکلان

غلامحسین زرگری نژاد

شهریور ۱۳۸۵